

Stefan Lelental

**Początki, rozwój i stan obecny ustawodawstwa
o wykonywaniu kar i innych środków prawnokarnej
reakcji na przestępstwo w Polsce w latach 1918–2015**

1. Uwagi wprowadzające

Niespełna 90 lat temu Profesor Bronisław Wróblewski pisał, że „Kary kryminalne, tak jak one istnieją w ustawach karnych, przez ustawodawcę są odczuwane prędzej intuicyjnie, niżby stanowiły dla niego wyraźny obraz, szczególnie w odniesieniu do kar pozbawienia wolności. Jeszcze nagana, kara majątkowa, kara śmierci, są faktami, posiadającymi treść konkretną, którą można sobie wyobrazić, ale kara pozbawienia wolności w formach ciężkiego więzienia, zwykłego więzienia, aresztu itp. są to przeważnie niewiadome, którymi operuje ustawodawca, nie zdając sobie sprawy z całkowitej ich treści. Ten typ kary jest dlatego niewiadomą, że wymaga specjalnej techniki wykonania, która może z niego zrobić wszystkie formy bytowania, zawarte pomiędzy powolnem zamieraniem, a spokojnem i wygodnem życiem bez trosk i kłopotów. Stąd powstał obecnie prąd, aby wykonywanie kary pozbawienia wolności ująć nie tylko w regulaminy więzienne, które są różnorodne, lecz wytyczne wskazać w samych kodeksach karnych. Nic więc dziwnego, iż technika wykonywania kary pozbawienia wolności szła własną drogą, niemal całkowicie niezależną od ustawodawcy, który początkowo nawet nie wskazywał długości trwania tej kary, a później długi czas zadawała się wskazywaniem terminów, dopiero teraz wyraźniej tam zajrzał, wprowadzając instytucję warunkowego zwolnienia, co jednak nie dotyczy w całej rozciągłości treści wykonywania tej kary”¹. Z treścią cytowanej wypowiedzi koresponduje, wyrażony ponad 30 lat później, pogląd Profesora ks. Mariana Myrchy, który rozróżnia zagrożenie karą, jej wymiar oraz wykonanie i stwierdza: „Kara jest z istoty swojej złem, które zostało wymierzone sprawcy, za dokonane przez niego przestępstwo, nie jest natomiast złem dla sprawcy samo zagrożenie, dopóki nie zostanie ono

549

¹ B. Wróblewski, *Penologia. Socjologia kar*, t. II, Wilno 1926, s. 27.

wykonane. Z tej racji, ściśle biorąc, na nazwę kary zasługuje wyłącznie kara w stanie wykonania, podczas gdy karze w stanie zagrożenia raczej przysługuje nazwa sankcji karnej (*sanctio poenalis*)².

2. Lata 1919–1939

Trudno obecnie ustalić, czy postulaty ustawowego uregulowania wykonywania kary, zwłaszcza kar pozbawienia wolności, zostały uwzględnione przez komisję kodyfikacyjną powołaną w 1919 r.³ Zakres zadań komisji określono nader ogólnie. Zgodnie z art. 2 ustawy (por. przyp. 3), do zakresu działania tej komisji należy:

a) przygotowanie projektów jednolitego ustawodawstwa dla wszystkich ziem w skład Państwa wchodzących, a to w dziedzinie prawa cywilnego i karnego;

b) przygotowanie innych projektów ustawodawczych, które komisja kodyfikacyjna wypracuje bądź na skutek uchwały Sejmu, bądź też w porozumieniu z Ministerstwem Sprawiedliwości.

550

Prace nad projektem k.k. rozpoczęto w czerwcu 1920 r., a w 1931 r. ogłoszono ostateczny projekt tego kodeksu, uchwalony przez sekcję prawa karnego w trzecim czytaniu. Dalsze prace nad tym projektem odbywały się już w Ministerstwie Sprawiedliwości, a ostateczne ustalenie jego tekstu nastąpiło w porozumieniu z głównym referentem, profesorem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie – Juliuszem Makarewiczem, oraz koreferentem, profesorem Uniwersytetu Warszawskiego – Wacławem Makowskim, po czym przedłożono go Prezydentowi RP, celem wydania w drodze rozporządzenia⁴. Tak też się stało. W dniu 11 lipca 1932 r. w DzU nr 60, poz. 571 ogłoszono rozporządzenie ustawodawcze Prezydenta RP, wydane na podstawie ustawy z 17 marca 1932 r. o upoważnieniu prezydenta RP do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy (DzU, poz. 165). Kodeks wszedł w życie z dniem 1 września 1932 r. (art. 295)

² M. Myrcha, *Prawo karne. Komentarz do Piątej Księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II, Kara, cz. I, *Przepisy ogólne*, Warszawa 1960, s. 12. Autor odwołuje się do poglądów G. Michielsa wyrażonych w książce *De vere natura poenae, in specie ecclesiasticae, Apollinaris, Civitas Vaticana* 1959, fasc. I–II, 220, 221.

³ Ustawa z dnia 3 VI 1919 r. o Komisji Kodyfikacyjnej (DzPraw, nr 44, poz. 315), która weszła w życie 6 VI 1919 r., a jej wykonanie poruczono ministrowi sprawiedliwości (art. 7).

⁴ Dokładną relację z prac komisji kodyfikacyjnej przedstawia S. Śliwiński *Polskie prawo karne materialne. Część ogólna*, Warszawa 1946, s. 12. Por. również T. Bojarski, *System Prawa Karnego*, t. II, *Źródła Prawa Karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, s. 152–161.

i obowiązywał do dnia 31 grudnia 1969 r., a więc przez 37 lat, i w tym czasie był nowelizowany tylko osiem razy. Zmiany nie dotyczyły przepisów odnoszących się do wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. kary więzienia i kary aresztu (art. 39 § 2 i 40 § 2)⁵.

Wcześniej, w obowiązującym od dnia 1 lipca 1929 r. kodeksie postępowania karnego⁶, w Dziale IX – *postępowanie wykonawcze*, w rozdziałach 81–84 uregulowano:

- 1) wykonywanie orzeczeń (rozdz. 81),
- 2) odroczenie i przerwę wykonywania kary (rozdz. 82),
- 4) ułaskawienie (rozdz. 83),
- 4) postępowanie w przypadku warunkowego zwolnienia (rozdz. 84).

Unormowania o charakterze wykonawczym zawierało też Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – przepisy wprowadzające kodeks postępowania karnego (DzU, 1928, nr 33, poz. 314). Były to przepisy art. 42–47 umiejscowione w rozdz. X zatytułowanym: *Organa. Czynności wykonawcze*.

Do wykonywania orzeczeń odnosiły się również przepisy § 117–141 Regulaminu wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich w sprawach karnych (Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. – DzU, 1932, nr 110, poz. 909). O „wykonywaniu wyroku” oraz o „odroczeniu i przerwie wykonywania kary” stanowiły przepisy § 91–97 Regulaminu wewnętrznego urzędowania prokuratur sądów apelacyjnych i okręgowych (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r., DzU, 1932, nr 110 oraz 910). Wykonywaniu orzeczeń i nakazów karnych władz administracyjnych były poświęcone przepisy art. 54–57 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym (DzU, 1928, nr 38, poz. 365). Zgodnie z tymi przepisami chodziło o wykonywanie kar za wykroczenia, zagrożone karą grzywny nie wyższą niż trzy tysiące złotych i aresztu do trzech miesięcy (art. 1). Odbywający karę aresztu, wymierzoną w postępowaniu karno-administracyjnym podlegał tym samym rygorom co skazany na areszt przez sądy. Obowiązywała zasada, że mieszkańcy gmin miejskich i wiejskich odbywali karę aresz-

⁵ Według pierwszego z tych przepisów więzień miał obowiązek pracy według wskazań zarządu zakładu karnego. Można go było używać do pracy poza zakładem. Drugi przepis stanowił: aresztant ma obowiązek zająć się pracą według własnego wyboru; jeżeli praca wybrana narusza wewnętrzny porządek zakładu lub aresztant żadną pracą zająć się nie chce, zarząd zakładu wyznacza mu pracę odpowiednią.

⁶ Co do przebiegu prac komisji kodyfikacyjnej nad przygotowaniem projektu kodeksu postępowania karnego por. S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1947, s. 55–61.

tu, wymierzaną przez władze administracyjne, w aresztach gminnych, a jeżeli w danej gminie nie urządzono jeszcze aresztu gminnego – w więzieniach ogólnych za zwrotem przez te władze kosztów, według taryfy, którą ustala minister sprawiedliwości w drodze rozporządzenia (art. 55).

Największa liczba wydanych w okresie II Rzeczypospolitej aktów prawnych dotyczyła wykonywania kary pozbawienia wolności. Były to:

1) Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgów dyrekcji więziennej (DzU, 1919, nr 14, poz. 173),

2) Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych (DzU, 1919, nr 15, poz. 202),

3) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 maja 1923 r. o powołaniu Centralnej Szkoły dla urzędników więziennych w Warszawie (DzUrz. MS, 1923, nr 2),

4) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 1925 r. w sprawie przekazania kierownictwa w I instancji nad więzieniami przy sądach okręgowych w apelacjach lwowskiej i krakowskiej dyrektorom (zarządcom) więzień (DzU, 1925, nr 41, poz. 286),

5) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspokajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach (DzUrz. MS, 1926, nr 9, poz. 10),

6) Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1927 r. o zwolnieniu przedterminowem osób odbywających karę pozbawienia wolności (DzU, 1927, nr 5, poz. 25),

7) Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 maja 1927 r. o odroczeniu i przerwie wykonywania kary pozbawienia wolności oraz uchyleniu aresztu tymczasowego ze względów wojskowych (DzU, 1927, nr 46, poz. 405),

8) Okólnik nr 1368/III.A.W Ministra Sprawiedliwości w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów (DzUrz. MS, 1928, nr 14),

9) Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (DzU, 1928, nr 29, poz. 272)⁷,

⁷ Prace nad projektem rozporządzenia, które wcześniej miało być ustawą, rozpoczęto w Ministerstwie Sprawiedliwości w 1921 r. Opracowany już projekt ustawy o organizacji więziennictwa po jego przyjęciu przez Radę Ministrów (uchwała z dnia 25 II 1925 r.) minister sprawiedliwości skierował w dniu 9 VI 1925 r. do marszałka Sejmu z prośbą o przedłożenie go sejmowi. Nie spełniło się oczekiwanie, że projekt, ze względu na jego ważność, będzie rozpatrzony w krótkim czasie. Przez kilka miesięcy nie został on uchwalony. Zdecydowano więc o jego wycofaniu z Sejmu, aby po zmianie niektórych postanowień wydać go w drodze rozporządzenia z mocą ustawy. Wprowadzone poprawki wynikały ze zmienionych warunków politycznych, które pozwalały na zaakcentowanie w projekcie jego naukowej i humanitarnej podstawy: traktowania więźnia jako przyszłego obywatela i członka społeczeństwa, por. E. Neymark, *Zasady nowej organizacji więziennictwa w świetle*

10) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (DzU, 1928, nr 64, poz. 591),

11) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. o wykonywaniu egzekucji w sprawach karnych przez organa gminne (DzU, 1929, nr 47, poz. 386),

12) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 czerwca 1929 r. w sprawie kosztów utrzymania w więzieniach osób tymczasowo aresztowanych i skazanych (DzU, 1929, nr 47, poz. 393),

13) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (DzU, 1931, nr 71, poz. 577),

14) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców (DzU, 1934, nr 5, poz. 38)⁸,

15) Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (DzU, 1939, nr 68, poz. 457)⁹.

W świetle wymienionych aktów prawnych wyraźnie zaznacza się tendencja preferująca wykonywanie kar pozbawienia wolności, tj. kary więzienia i kary aresztu. Ta tendencja, o czym dalej będzie mowa, utrzymywała się również przez 25 lat po wojnie. Nie ulega jednak wątpliwości, że ukształtowany stan prawny, ściślej – od wejścia w życie rozporządzeń z 1927 i z 1928 r. – polski system penitencjarny, zaczął funkcjonować opierając się na jednolitych dla całej Rzeczypospolitej podstawach praw-

nowoczesnych postulatów nauk penitencjarnych, [w:] *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 194–196. Por. również: S. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 70–74.

⁸ Minister sprawiedliwości nie wydał rozporządzeń wykonawczych w sprawie funkcjonowania domów pracy przymusowej oraz zakładów leczniczych dla alkoholików. J. Makarewicz wyraził w związku z tym ocenę, że „są to dwa grzechy zaniedbania administracji sprawiedliwości, które zwichnęły ideologię kryminalno polityczną polskiego kodeksu”. J. Makarewicz, *Prawo karne w Katowicach*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1937, nr 6, s. 85; por. również F. Cieplý, *Środki zabezpieczające według koncepcji Juliusza Makarewicza*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2005, s. 299–302; A. Kwieciński, *Lecznicze środki zabezpieczające w polskim prawie karnym i praktyka ich stosowania*, Wrocław 2009, s. 40–41.

⁹ Z uwagi na wybuch II wojny światowej ustawa ta nie weszła w życie. Formalnie została uchylona dopiero przez kodeks karny wykonawczy z 1969 r. Ma jednak znaczenie dla teorii polskiego penitencjaryzmu, stanowi bardzo istotny wkład w budowę podstawy normatywnej polskiego więziennictwa; por. J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 74–75; S. Lelental, *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź 1996, s. 48.

nych¹⁰. Było to osiągnięcie zasługujące na wysoką ocenę. Nie znajdujemy jednak odpowiedzi na pytanie, dlaczego nie podjęto próby opracowania jednego aktu prawnego, regulującego wykonywanie wszystkich kar i innych środków prawnokarnej reakcji na przestępstwo lub czyn zabroniony. Jeszcze przed przekazaniem projektu k.k. do Ministerstwa Sprawiedliwości, ówczesny sekretarz generalny Komisji Kodyfikacyjnej prof. E. St. Rappaport, na posiedzeniu sekcji prawa karnego w dniach 4–6 grudnia 1930 r., złożył wniosek:

a) o skreślenie § 2 art. 36, § 2 art. 37, § 2 art. 38 projektu k.k. w redakcji przyjętej w drugim czytaniu przez sekcję prawa karnego Komisji kodyfikacyjnej z przeniesieniem tych przepisów do właściwego działu ustawodawstwa – przyszedłgo Kodeksu Karnego Wykonawczego;

b) do czasu uchwalenia Kodeksu Karnego Wykonawczego, względnie znowelizowania rozporządzenia z mocą ustawy o organizacji więziennictwa, o zamieszczenie wymienionych wyżej przepisów projektu k.k. w przepisach przechodnich do k.k. W uzasadnieniu wniosku, który autor nazwał „sumarycznym”, czytamy m.in., że nie jest on „wynikiem jakiegoś szczególnego pedantyzmu w systemie współczesnego ustawodawstwa kryminalnego, lecz [...] nieuniknioną konsekwencją rozwoju nauki i ustawodawstwa kryminalnego w ciągu ostatniego półwiecza. Dąży on do wykreślenia nowego trójpodziału kodeksowego na: a) Kodeks Karny Materialny, b) Kodeks Postępowania Karnego (w związku z ustrojem odnośnego sądownictwa) i c) Kodeks Karny Wykonawczy”. Dalej autor cytuje fragment uzasadnienia do rozdziału VI projektu k.k.:

„Projekt nie zajmuje się organizacją wykonywania kar pozbawienia wolności, uważając, iż jest to przedmiot zbyt rozległy, ażeby go można było omawiać, iż wymaga on **osobnej ustawy** [podkreślenie wnioskodawcy], omawiającej szczegóły systemu penitencjarnego, oraz że pobieżne z konieczności wskazania ogólnikowe byłyby nawrotem do szkodliwego schematyzmu, z którym projekt chciał zerwać”.

Zgłaszając ów wniosek¹¹ prof. W. St. Rappaport odwołał się m.in. do opublikowanej w materiałach Komisji Kodyfikacyjnej wypowiedzi prof.

¹⁰ Rozporządzenie z 1927 r. uchyliło obowiązujące do tej pory postanowienia art. 24–27 przepisów przechodnich do rosyjskiego k.k. z 1903 r. z dnia 7 VIII 1917 r. (DzUz. Dep. Sprawiedliwości, 1917, nr 1, poz. 6), art. 4 ustawy z dnia 16 III 1920 r. w przedmiocie zmiany niektórych postanowień ustaw karnych obowiązujących w b. zaborze austriackim (DzU RP, 1920, nr 26, poz. 158) i § 23–26 niemieckiego k.k. z 1871 r. Wraz z wejściem w życie rozporządzenia z 1928 r. utraciły m.in. moc obowiązującą dotychczasowe przepisy ustawy o więźniach („ustawa o sódzierzaszczychia pod strażęj”) z 1890 r.

¹¹ Pełny tekst wniosku został opublikowany w „Gazecie Sądowej Warszawskiej” 1930, nr 48, s. 680–683, a następnie w odrębnej publikacji: *Nowy system Kodyfikacji Ustawodawstwa Kryminalnego. Kodeks Karny Wykonawczy*, Warszawa 1930, s. 34.

W. Makowskiego, który pisał: „Obserwując rozwój środków walki z przestępstwem, stwierdzamy, że punkt ciężkości przenosi się tutaj stopniowo do postępowania wykonawczego, które ulega daleko idącej indywidualizacji, w myśl zasad nowoczesnych systemów penitencjarnych, jednocześnie zaś upraszcza się zagadnienie kary w kodyfikacji tak dalece, że doprowadza do koncepcji wyroków na termin nie określony, w których cały ciężar właściwej represji i polityki kryminalnej przeniesiony zostaje od orzeczenia do wykonywania kary. Tej tendencji odpowiada ograniczenie liczby ustawowych środków karnych, ponieważ w ramach tego samego środka ustawowego odbywa się indywidualizacja penitencjarna w sposób celowy, a narzucanie z góry sztywnych form, schematycznie związanych z licznymi rodzajami kar byłoby sprzeczne z racjonalną polityką kryminalną”. Powołana wypowiedź prof. W. Makowskiego i zawarte w niej oceny – dodajmy, oczywiście uzasadnione, dotyczą jedynie wykonywania kary pozbawienia wolności (więzienie i areszt) i tylko w tym zakresie została w okresie międzywojennym uwzględniona (ustawa o organizacji więziennictwa z roku 1939). Tymczasem wniosek prof. E. St. Rappaporta dotyczył ustawowego uregulowania wszystkich, znanych k.k. z 1932 r., kar zasadniczych i innych środków penalnych, podając jedynie schemat przyszłego kodeksu karnego wykonawczego tak jak go sobie we wspólnej kodyfikacji wyobrażał. Struktura tego kodeksu miała obejmować:

Księga I – Wykonywanie kar.

Dział I (ewentualny)¹² – Wykonywanie kary śmierci.

Dział II – Wykonywanie kary więzienia i aresztu.

Rozdział I – Postępowanie wykonawcze ogólne (przeniesienie odpowiedzialności artykułów z k.p.k.).

Rozdział II – Postępowania szczególne (warunkowe zwolnienie, nieletni itp.).

Rozdział III – Organizacja i funkcjonowanie więzień (odpowiednia nowelizacja rozporządzenia Prezydenta RP z roku 1928 o organizacji więziennictwa)¹³.

¹² Spośród jedenastu członków komisji kodyfikacyjnej za wprowadzeniem kary śmierci do k.k. opowiedziało się sześciu, a pięciu było przeciwnych; por. na ten temat: M. Korenfeld (Członek Towarzystwa Ustawodawstwa Karnego), *„Nie zabijaj”*, Warszawa b.d.w., s. 11; S. Lelental, *Emil Stanisław Rappaport (1877–1965) wspomnienie ostatniego z uczniów*, [w:] Cesare Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Łódź 2014, s. VI–X.

¹³ „Podrzedne, ponieważ regulaminowe jedynie traktowanie danych przepisów i stawianie wciąż jeszcze funkcjonariusza więziennego na poziomie dawnego »klucznika« – strażnika jest niestety jeszcze bardzo rozpowszechnionem, w poczuciu szerokich kół społeczeństwa, przeczeniem doniosłej nowoczesnej roli, państwowej i społecznej, wykonawcy kary”.

Rozdział IV – Indywidualne klasyfikacje więźniów (wykonanie dezyderatu X Międzynarodowego Kongresu Karnego i penitencjarnego w Pradze, VIII 1930 r.).

Rozdział V – Postępowanie ochronne w odniesieniu do uwolnionych z więzień (organizacja i funkcjonowanie towarzystw opieki nad uwolnionymi z więzień, patronaty).

Dział III – Wykonanie kary grzywny.

Księga II – Wykonywanie środków zabezpieczających.

Dział I – Postępowanie wykonawcze.

Dział II – Organizacja i funkcjonowanie zakładów zabezpieczających.

Dział III – Postępowanie ochronne w odniesieniu do uwolnionych z zakładów zabezpieczających (Organizacja i funkcjonowanie opieki nad uwolnionymi z zakładów zabezpieczających).

W latach trzydziestych wieku XX wydano również kilka aktów prawnych dotyczących środków zabezpieczających w postaci zakładu dla niepoprawnych przestępców:

1) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców (DzU, 1934, nr 5, poz. 38),

2) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 6 lutego 1938 r. o zmianie rozporządzenia w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców (DzU, 1938, nr 10, poz. 100),

3) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 sierpnia 1938 r. o utworzeniu zakładu dla niepoprawnych przestępców w Leśnej Podlaskiej (DzU, 1938, nr 66, poz. 492)¹⁴.

Jestem przekonany, że gdyby nie wybuch II wojny światowej z pewnością doszłoby do uchwalenia kodeksu karnego wykonawczego.

3. Lata 1944–1956

Jeszcze przed zakończeniem II wojny światowej, zgodnie z okólnikiem nr 1 kierownika resortu bezpieczeństwa publicznego z dnia 4 października 1944 r. „więzienia i zakłady wychowawczo-poprawcze dla

¹⁴ Na temat zakładu dla niepoprawnych por. W. Świda, *Zakłady dla niepoprawnych w praktyce sądów polskich*, „Głos Sądownictwa” 1936, nr 7–8, s. 537–550; L. Rabinowicz, *Środki zabezpieczające w teorii i praktyce*, „Archiwum Kryminologiczne” 1934, nr 3–4, s. 385–396; E. St. Rappaport, *Jeszcze o karach i środkach zabezpieczających w polskim Kodeksie Karnym*, „Głos Sądownictwa” 1935, nr 11, s. 773–777; A. Flatau-Kowalska, *Środki zabezpieczające w prawie karnym*, Warszawa 1956, s. 141–159.

nieletnich przestępców podlegają kierownikowi resortu bezpieczeństwa publicznego, który aż do odwołania wykonuje nad nim nadzór i naczelne kierownictwo. Do czasu zaś wydania nowej ustawy, naczelnicy więzień i dyrektorzy zakładów powinni oprzeć organizację życia więziennego na przepisach sprzed 1939 r.”¹⁵

W dniu 11 czerwca 1945 r. dyrektor Departamentu Więziennictwa i Obozów MBP wydał Instrukcję w sprawie regulaminu więziennego. Formalnie rzecz biorąc, Instrukcja była oparta na regulaminie więziennym z 1931 r.¹⁶ Więziennictwo pozostawało w resorcie MBP do końca 1954 r. Na mocy dekretu Rady Państwa z dnia 7 grudnia 1954 r. o naczelnym organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego zniesiono MBP i powołano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów. Więziennictwo zostało przekazane w gestię Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i pozostawało w tym resorcie przez trzy lata. W tym czasie, poza wprowadzeniem wielu zmian o charakterze organizacyjnym, wydano nowy regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności. Regulamin został wydany w drodze zarządzenia ministra spraw wewnętrznych z dnia 21 października 1955 r. Warto odnotować, że w tym regulaminie deklarowano, że „W Polsce Ludowej głównym celem kary pozbawienia wolności, jako jednej z form walki z przestępczością, jest wychowanie więźnia w duchu poszanowania obowiązujących zasad współżycia społecznego oraz wdrożenia go do prowadzenia uczciwego życia człowieka pracy po odbyciu kary”. Nie bez powodu użyto wyżej wyrazu „deklarowano”. W więzieniach i tworzonych od 1948 r. ośrodkach pracy więźniów jeszcze przez wiele lat funkcję naczelników, kierowników działów ochrony i innych działów, wychowawców oraz innych pracowników pełnili byli pracownicy MBP, którzy określony w regulaminie cel wykonywania kary pozbawienia wolności traktowali jako przysłowiowo martwą literę prawa¹⁷. Nie istniały możliwości prowadzenia badań naukowych nad praktyką wykonywania kary pozbawienia wolności.

¹⁵ Por. P. Wierzbicki, *Szkic ogólny rozwoju penitencjarystyki w PRL*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988, s. 7.

¹⁶ Por. H. Popławski, S. Leleńtal, *Zarys prawa karnego wykonawczego (według stanu prawnego na dzień 1. VIII. 1972)*, Gdańsk 1973, s. 18–19; J. Utrat-Milecki, *Więziennictwo w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1999, s. 9–10, 22–38.

¹⁷ Była o tym mowa na IX sesji Sejmu PRL w 1956 r. w dyskusji nad projektem ustawy o przekazaniu więziennictwa do gestii Ministerstwa Sprawiedliwości. Pisz na ten temat P. Wierzbicki, *Szkic ogólny...*, s. 21 oraz K. Bedyński, *Kształtowanie się struktury organizacyjnej więziennictwa. Więziennictwo w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki...*, s. 24–64. Autor podaje, że „znaczący udział w tworzeniu więziennictwa spełniali (!) skierowani do pracy w MBP oficerowie radzieccy zatrudnieni na stanowi-

Należy również odnotować, że w omawianym okresie Sąd Najwyższy trzykrotnie orzekał w sprawie środka zabezpieczającego umieszczenia w zakładzie dla niepoprawnych:

1. Umieszczenie w zakładzie dla niepoprawnych (art. 84 k.k.) stanowi środek zabezpieczający, który sąd stosuje z własnej inicjatywy w interesie publicznym i niezależnie od wniosku oskarżyciela (24 listopada 1947 r.);

2. Postępowa nauka prawa karnego nie zna środka zabezpieczającego, przewidzianego w art. 84 k.k. Polska Ludowa posiada inne środki reedukacji i przystosowania do życia społecznego przestępców, niż ten o jakim mowa w wymienionym przepisie k.k. z 1932 r., a stosowanie art. 84 k.k. w obecnych warunkach nie jest wskazane ani celowe (10 maja 1951 r.),

3. Umieszczanie przestępców w zakładzie dla niepoprawnych jest zasadniczo sprzeczne z podstawami socjalistycznego prawa karnego. Instytucja ta wywodzi się z tzw. pozytywnej szkoły prawa karnego, szkoły, która wyraża interesy imperialistyczne i która tezami swymi o środkach zabezpieczających służy do uzasadnienia faszystowskiego terroru w postaci chociażby obozów koncentracyjnych.

Instytucja ta w Polsce Ludowej w żadnym razie nie powinna być stosowana, będąc w zasadniczej sprzeczności z podstawami praworządności socjalistycznej i z naczelną tezą, iż w warunkach państwa ludowego nie może być mowy o przestępcach niepoprawnych, gdyż państwo ludowe w pełni umożliwia włączenie każdego przestępcy – po odbyciu przez niego kary – do twórczego wysiłku narodu, przyczyniając się do wychowania przestępcy (8 kwietnia 1952 r.)¹⁸.

W wyniku dwóch ostatnich z wymienionych orzeczeń, przepis art. 84 k.k. na podstawie tzw. *desuetudo*, nie był stosowany.

Okres, o którym mowa w tej części opracowania, należało uwzględnić tylko dlatego, że był. Nie występowała wówczas wola oparcia systemu penitencjarnego na rzetelnych podstawach prawnych, nie mogło to zresztą służyć zadaniom realizowanym w tym czasie przez aparat więziennictwa¹⁹.

skach doradców..." (s. 27): J. Migdał, [w:] T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Warszawa 2014, s. 239–240.

¹⁸ Wymienione orzeczenie cytuję z: J. Fajnberg, M. Leonieni, *Kodeks karny z orzecznictwem okresu powojennego według stanu prawnego na dzień 1.III.1958 r.*, Łódź 1958, s. 146–147.

¹⁹ Szerzej na ten temat: T. Szymanowski, *Podstawy prawne działalności więziennictwa w latach 1944–1956*, [w:] *Prawo okresu stalinowskiego. Zagadnienia wybrane*, „Studia Iuridica” 1982, t. XXII, s. 79–90; S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy – przyszłość i teraźniejszość*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy z orzecznictwem*, oprac. P. Kierończyk, Sopot 1999, s. 14–15.

4. Lata 1957–1969

Okres popaździernikowy, jak nigdy wcześniej po wojnie, sprzyjał rozwojowi ustawodawstwa i doskonaleniu praktyki wykonywania kary pozbawienia wolności i innych środków penalnych. Od dnia 1 listopada 1956 r. zaczęła obowiązywać ustawa z 11 września tego roku o przejściu więziennictwa do zakresu działania ministra sprawiedliwości (DzU, 1956, nr 151, poz. 188). Przejście więziennictwa do zakresu działania ministra sprawiedliwości, nazwane przez prof. E. St. Rappaporta „zarządzeniem wielkiej wagi”²⁰, umożliwiło podejmowanie badań naukowych nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności, a co najważniejsze – ożywiło ideę uregulowania tych spraw aktem prawnym rangi ustawy. W preambule ustawy napisano, że jej celem jest „dalsze umacnianie praworządności przez ściślejsze powiązanie wymiaru sprawiedliwości z zadaniami penitencjarnymi więziennictwa”²¹. Osiągnięcie tego celu wymagało uregulowania ustawowego. Pierwszy projekt, noszący tytuł: *Ustawa o więziennictwie* opublikowany został w 1957 r. w „Biuletynie Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 7–8 (dodatek). Powołana w Ministerstwie Sprawiedliwości komisja miała za zadanie przygotowanie również projektów regulaminów więziennych. W pierwszym stadium opracowano tezy do projektu, które po dyskusji zostały przyjęte przez Kolegium Ministerstwa.

559

Jeszcze przed opublikowaniem tego projektu był on konsultowany w powołanym przy Zakładzie Prawa Karnego Wykonawczego²² Łódzkim Ośrodku Naukowo-Badawczym Zagadnień Wykonawczych Prawa Karnego, który działał do końca 1961 r. Stworzono tym samym płaszczyznę współpracy i współdziałania z licznymi podmiotami z zewnątrz: sądami, prokuraturą, administracją zakładów karnych, Zrzeszeniem Prawników Polskich i przedstawicielami innych środowisk naukowych, a także działaczami studenckiego ruchu penitencjarnego. Otwierało to też możliwość współdziałania z ministrem sprawiedliwości w zakresie konsultowania i opiniowania projektowanych ustaw.

Pojawiły się kolejne dwa projekty ustawy, z których pierwszy był przedmiotem dyskusji i oceny przekazanej ministrowi sprawiedliwości.

²⁰ Por. *Dzieje ośrodka naukowego prawniczego nowego typu w Łodzi*, Łódź 1962, s. 10.

²¹ Por. również: *Referat ówczesnego Ministra Sprawiedliwości Prof. Mariana Rybickiego, wygłoszony na Krajowej Naradzie naczelników więzień z udziałem prezesów sądów wojewódzkich, „Przegląd Więziennictwa” 1958, nr 1 (4), s. 5–7.*

²² Zakład Prawa Karnego Wykonawczego, którym kierował prof. E. St. Rappaport, utworzono w 1957 r. w Katedrze Zespołowej Prawa Karnego. Z dniem 30 IX 1960 r. prof. Rappaport w wieku 83 lat, na podstawie decyzji ministra szkolnictwa wyższego przeszedł na emeryturę. Pierwszy w Polsce Zakład Prawa Karnego Wykonawczego zniesiono 1 X 1960 r.

Był to projekt z 1959 r., a nosił tytuł: *O zasadach wykonywania kary pozbawienia wolności i aresztu tymczasowego*²³. Nie zachowała się opinia o tym projekcie. Pamiętam jedynie, że zakwestionowano jego tytuł, wskazując na to, że ustawa nie może stanowić o „zasadach wykonania”, gdyż zasady nie tworzą prawa, lecz się z niego wywodzą („*Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat*”).

Omawiany projekt liczył 135 artykułów, z których większość była podzielona na paragrafy, punkty i litery, umiejscowione w czternastu rozdziałach: I – Postanowienia wstępne. Rodzaje i przeznaczenie zakładów karnych i aresztów śledczych oraz nadzór penitencjarny (art. 1–11); II – Segregacja i rozmieszczenie (art. 12–19); III – Zasady wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych (art. 20–35); IV – Zasady wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych specjalnych (art. 36–48); V – Praca i nauka (art. 49–66); VI – Warunki bytowe (art. 67–74); VII – Opieka zdrowotna i sanitarna (art. 75–86); VIII – Kontakt więźnia ze światem zewnętrznym (art. 87–91); IX – Kary dyscyplinarne oraz ulgi i nagrody (art. 92–106); X – Rewizja i środki zabezpieczające (art. 107–112); XI – Użycie broni i wezwanie siły zbrojnej (art. 113–120); XII – Prośby, skargi i zażalenia (art. 121); XIII – Wykonanie aresztu tymczasowego (art. 122–135); XIV – Przypisy końcowe i przejściowe (art. 130–135).

W bardzo obszernym, liczącym 20 stron maszynopisu i co warto podkreślić – konkretnym, uzasadnieniu projektu wskazano m.in. na cele wykonywania kary pozbawienia wolności i konieczność wykonywania jej przez Służbę Więzienną²⁴, znaczenie sprawowanego przez sędziego do spraw penitencjarnych nadzoru nad legalnością i prawidłowością wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania, stosowania odpowiedniej klasyfikacji więźniów (nazywanej segregacją), utworzenie w zakładach karnych komisji penitencjarnych, wprowadzenie systemu progresywnego wykonywania kary pozbawienia wolności, określenie statusu prawnego więźniów w zakresie zatrudnienia, odpłatności za pracę, warunków bytowych i opieki lekarskiej.

Na szczególne uznanie zasługuje fakt, że autor (autorzy) uzasadnienia nie pisali o treści przypisów, jak to dzieje się z reguły współcześnie w uzasadnieniach ustaw nowelizacyjnych k.k.w. z 1997 r., lecz uzasadniali, dlaczego konkretne uregulowanie zostało przyjęte.

²³ Projekt nie był publikowany. Korzystam z zachowanego w moich zbiorach tekstu maszynopisu, sporządzonego na powielaczu spirytusowym.

²⁴ W dniu 10 XII 1959 r. uchwalono *Ustawę o Służbie Więziennej* (DzU, 1959, nr 69, poz. 436).

Zdecydowanie mniej wartościowy zarówno gdy chodzi o zakres regulacji, jak i sposób redagowania konkretnych przepisów²⁵ był projekt ustawy o wykonaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania (redakcja z 7 lipca 1962 r.). Był to, jak się wydaje, jedyny powód braku zainteresowania i dyskusji o tak doniosłym akcie prawnym. Być może właśnie z tego powodu w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku zaniechano dalszych prac nad ustawą o wykonaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania. W listopadzie 1963 r. wydano w formie powielonego maszynopisu, pozbawioną cech oficjalności, drugą wersję projektu rozporządzenia ministra sprawiedliwości w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności²⁶. Po jego gruntownych zmianach, w dniu 1 lipca 1966 r. weszło w życie zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (DzUrz. Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 31 marca 1966 r., nr 2, poz. 12). Również w drodze zarządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 26 stycznia 1967 r. ustanowiono regulamin wykonywania tymczasowego aresztowania (DzUrz. Ministerstwa Sprawiedliwości, 1997, nr 2, poz. 2).

Wprowadzenie w życie obu regulaminów oznaczało zmianę kierunku prac nad uregulowaniem ustawowym wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania, a także zmianę zakresu przedmiotowego przyszłej ustawy wykonawczej. Miało to związek ze znacznym zwiększeniem lub modyfikowaniem innych niż kara pozbawienia wolności środków prawnokarnej reakcji na przestępstwo²⁷: kara ograniczenia wolności, dozór ochronny nad warunkowo skazanym, nadzór nad warunkowo przedterminowo zwolnionym, warunkowe umorzenie postępowania karnego, postpenalne środki resocjalizacyjno-ochronne stosowane wobec recydywistów w postaci nadzoru ochronnego oraz umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego²⁸. Oczywiście stała się więc potrzeba ustawowego uregulowania tych licznych środków prawnokarnej reakcji na przestępstwo. Początkowo, jak pisze J. Śliwow-

²⁵ Oto przykład: Art. 2 „Karę pozbawienia wolności wykonuje się w oparciu o naukowe zasady oraz doświadczenie praktyki poprzez stosowanie względem więźniów metod i środków oddziaływania penitencjarnego w celu wdrożenia ich do przestrzegania socjalistycznych zasad współżycia społecznego”.

²⁶ Projekt liczył 320 przepisów, jego zaś struktura obejmowała podział na części, działy i rozdziały.

²⁷ Por. S. Walczak, *Problemy prawa penitencjarnego w świetle projektu kodeksu karnego*, „Przegląd Penitencjarny” 1968, nr 2, s. 3–12.

²⁸ Uchylone przez ustawę z dnia 12 VII 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz podwyższenie dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (DzU, 1995, nr 95, poz. 475).

ski, „powołano dla ułożenia projektu »komisję dla opracowania prawa karnego wykonawczego« przy Ministrze Sprawiedliwości”²⁹. W sierpniu 1967 r. ogłoszono *Projekt prawa karnego wykonawczego*, którego treść i zakres regulacji odpowiadały już bardzo ściśle przyszłemu kodeksowi karnemu wykonawczemu. Nieco ponad rok później, a mianowicie w październiku 1968 r., opublikowano *Projekt kodeksu karnego wykonawczego*. Nazwa „kodeks” pojawiła się więc dopiero w ostatnim okresie prac nad kodyfikacją polskiego prawa karnego wykonawczego. Ten ostatni projekt po dyskusji i po wniesieniu poprawek trafił do Sejmu, gdzie został uchwalony jako ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. (DzU, 1969, nr 13, poz. 98) i wszedł w życie łącznie z kodeksem karnym oraz kodeksem postępowania karnego z dniem 1 stycznia 1970 r.

Wyodrębnienie w osobny kodeks prawa karnego wykonawczego stanowi, jak o tym pisano „nowoczesną i oryginalną koncepcję polskiej myśli prawniczej [...] co odpowiada najbardziej postępowym postulatam w tej dziedzinie prawa”³⁰. Uchwalenie k.k.w. jest niewątpliwie faktem historycznym o doniosłym znaczeniu. Jako ostatni z uczniów prof. E. St. Rappaporta muszę podkreślić, że w ten sposób po niemal 40 latach zostało urzeczywistnione Jego uzasadnione przekonanie o potrzebie wyodrębnienia przepisów, regulujących wykonywanie kar i innych środków penalnych, w samodzielny akt prawny rangi ustawowej i nadania mu nazwy Kodeks.

Oczekiwania związane z wejściem w życie Kodeksu nie zostały jednak spełnione. Dotyczy to zwłaszcza wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania, a w nieco mniejszym stopniu wykonywania środków związanych z poddaniem sprawcy próbie. Nie zostały bowiem wydane przepisy wykonawcze na podstawie przepisów upoważniających do ich wydania w drodze rozporządzeń lub zarządzeń³¹. Dopiero w dniu 1 października 1989 r. weszły w życie wydane w drodze rozporządzeń ministra sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. regulaminy wykonywania kary pozbawienia wolności (DzU, 1989, nr 31, poz. 166 ze zm.) oraz wykonywania tymczasowego aresztowania (DzU, 1989, nr 31, poz. 167 ze zm.). Wcześniej, gdy chodzi o kary pozbawienia

²⁹ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 79. W skład komisji weszli: przewodniczący – S. Walczak; członkowie: J. Bafia, R. Czapiewski, K. Jankowski, H. Olejniczak, S. Paweła, S. Pławski, J. Śliwowski, W. Świda, S. Ziemiński; sekretarze: L. Holberg, Z. Krauze i J. Rutkowski.

³⁰ J. Bafia, *Działalność ustawodawcza Ministerstwa sprawiedliwości w 25. leciu Polski Ludowej*, [w:] *XXV lat Wymiaru Sprawiedliwości PRL*, Warszawa 1969, s. 76–77.

³¹ Według stanu prawnego na dzień 15 IX 1997 r. były to przepisy: art. 30, 35, 45 § 2, 120 § 1, 170, 175 § 2, 196 § 2, 208 § 1, 212 § 1, 2, 3, 4 i 5, 214¹, 215 i 215⁵ § 2.

wolności, obowiązywał, wydany w drodze zarządzenia ministra sprawiedliwości, regulamin z 7 lutego 1966 r. (DzUrz. Ministerstwa Sprawiedliwości, 1966, nr 2), a gdy chodzi o tymczasowe aresztowanie – zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 26 stycznia 1967 r. Siedem lat później, w dniu 25 stycznia 1974 r. minister sprawiedliwości wydał dwa zarządzenia. Pierwsze w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, drugie w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania (DzUrz. Ministerstwa Sprawiedliwości, 1974, nr 2, poz. 6 i 7). W preambułach obu tych zarządzeń wyjaśniono, że regulaminy są tymczasowe i wydane dla zebrania doświadczeń oraz przeprowadzenia badań skuteczności oddziaływania resocjalizacyjnego rozwiązań przyjętych w przygotowanych rozporządzeniach w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności i w sprawie tymczasowego aresztowania.

Zachowanie w mocy regulaminów z 1966 oraz z 1974 r. było oczywistym naruszeniem delegacji z art. 212 § 1 k.k.w. We właściwej formie, tzn. w drodze rozporządzeń ministra sprawiedliwości, regulaminy wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wykonywania tymczasowego aresztowania zostały wydane 2 maja 1989 r. (DzU, 1989, nr 31, poz. 166 i 167), a więc po upływie ponad dwudziestu lat od uchwalenia k.k.w. Również inne akty prawne o charakterze wykonawczym wydane zostały z wieloletnim opóźnieniem, przy czym często z naruszeniem zakresu delegacji ustawowej z k.k.w. zarówno co do formy, jak i treści³².

Jaskrawym naruszeniem prawa była praktyka wydawania przez Centralny Zarząd Zakładów Karnych w latach 1975–1979 tzw. wytycznych, z których żadne nie były publikowane, a jedynie przekazywane do administracji zakładów karnych i aresztów śledczych:

1) w sprawie przeciwdziałania i zwalczania negatywnych przejawów podkultury więziennej (1975),

2) w sprawie realizacji w zakładach karnych dla kobiet odstępstw od przewidzianego w regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności (1975),

3) w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności wobec młodocianych (1976),

4) w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych za przestępstwa nieumyślne (1978),

5) w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych sprawców włamań – art. 208 k.k. (1978),

³² Por. S. Lelental, *Wybór tekstów źródłowych do nauk prawa karnego wykonawczego*, Łódź 1986.

6) w sprawie dalszego rozwijania kontaktów skazanych z osobami najbliższymi (1979).

Nie wydaje się możliwe, aby w sposób jednoznaczny wskazać przyczyny tego stanu rzeczy. Wysoce prawdopodobne jest natomiast, że tę praktykę stosowano świadomie, co miało związek z zaostreniem polityki karnej i penitencjarnej oraz sformułowaną w końcu lat sześćdziesiątych XX w. zasadą kontynuacji podstawowych rozwiązań prawa karnego materialnego w procesie wykonywania kary³³. Wbrew przepisom art. 80 k.k. i art. 37 § 1 k.k.w.³⁴, ale zgodnie z tą zasadą, stosowano wykładnię, że celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest również społeczne oddziaływanie kary, tj. prewencja ogólna. Temu celowi miały również m.in. służyć: wprowadzony przez regulamin z 1974 r. rygor surowy wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wymienione wyżej w pkt. 5 wytyczne.

5. Lata 1970–2015

564

Stan prawny ukształtowany po wejściu w życie k.k.w. z 1969 r. był do tego stopnia zdeintegrowany ze względu na brak aktów prawnych o charakterze wykonawczym w postaci rozporządzeń, a także z uwagi na nowe tendencje, jakie zaznaczyły się w polityce kryminalnej, że dało to podstawę do zweryfikowania niektórych koncepcji przyjętych w Kodeksie. W tym celu została powołana Komisja do opracowania zmian prawa karnego³⁵. Komisja pracowała w kilku zespołach. Efektem prac zespołu prawa karnego wykonawczego był *Projekt zmian przepisów kodeksu karnego wykonawczego*, opublikowany w sierpniu 1981 r. Projekt zawierał konkret-

³³ Por. J. Bafia, *Podstawowe zasady prawa karnego wykonawczego (Z rozważań nad problematyką projektu kodeksu karnego wykonawczego)*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 10 oraz krytycznie: S. Lelental, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*, Warszawa–Łódź 1992, s. 40–41.

³⁴ Przepisy te stanowiły: art. 80 § 1 k.k. – „karę pozbawienia wolności wykonuje się w zakładach karnych według zasady indywidualizacji metod i środków oddziaływania penitencjarnego, tak aby wpływała ona wychowawczo na skazanego, kształtowała jego właściwy stosunek do pracy, wdrażała go do przestrzegania porządku prawnego i tym samym przeciwdziałała ponownemu popełnieniu przestępstwa”; art. 37 § 1 k.k.w. – „Wykonanie kary pozbawienia wolności ma na celu kształtowanie społecznie pożądanego postawy skazanego, a zwłaszcza powinno wdrażać go do społecznie użytecznej pracy oraz przestrzegania porządku prawnego i tym samym przeciwdziałać powrotowi do przestępstwa”.

³⁵ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości nr 33/80/P z dnia 14 listopada 1980 r. Funkcję przewodniczącego zespołu prawa karnego wykonawczego pełnił ówczesny zastępca prokuratora generalnego – Kazimierz Kukawka.

ne propozycje zmian 85 artykułów Kodeksu, z których większość dotyczyła wykonywania kary pozbawienia wolności oraz nadzoru ochronnego i umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego. Zmiany zmierzały do urzeczywistnienia: 1) pogłębienia humanizacji wykonywania kary pozbawienia wolności oraz umocnienia zasady indywidualizacji środków i metod oddziaływania penitencjarnego; 2) poszerzenia prawa skazanego i tymczasowo aresztowanego oraz podniesienia praworządności z zakresu realizacji tych praw, a także obowiązków skazanego; 3) rozszerzenia i unowocześnienia procedury w społecznej readaptacji osób zwalnianych z zakładów penitencjarnych; 4) usprawnienia postępowania wykonawczego zgodnie z postulatami wynikającymi z dotychczasowych doświadczeń praktyki³⁶.

Wprowadzenie w dniu 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego doprowadziło do przerwania prac nad reformą prawa karnego w szerokim rozumieniu, tj. k.k., k.p.k. i k.k.w.

Prace nad reformą prawa karnego wykonawczego wznowiono dopiero w 1987 r., kiedy powołano komisję do Spraw Reformy Prawa Karnego³⁷. W skład komisji powołani zostali przez ministra sprawiedliwości wybitni przedstawiciele praktyki prawniczej, reprezentujący zainteresowane resorty oraz przedstawiciele nauki prawa karnego. W ramach Komisji utworzono kilka zespołów, w tym Zespół Prawa Karnego Wykonawczego [dalej: Zespół]³⁸. Zadaniem Zespołu było opracowanie projektu zmian k.k.w. z 1969 r. W przyjętych na wstępie *Założeniach reformy prawa karnego wykonawczego* (6 listopada 1989 r.) uznano jednak, że „prace nowelizacyjne mogą doprowadzić do opracowania nowego k.k.w.”³⁹

Pierwszą wersję nowego k.k.w. opublikowano w 1990 r., a w uwagach wstępnych znalazł się zapis, że Zespół „opowiada się za nowymi

³⁶ Projekt zmian przepisów Kodeksu karnego wykonawczego, Warszawa, styczeń 1981, s. I.

³⁷ Zarządzenie nr 16 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 maja 1987 r.; zgodnie z opublikowanym programem prac legislacyjnych rządu na lata 1988–1990 (uchwała rady ministrów nr 55 z dnia 28 III 1988 r.). Kompleksowa nowelizacja k.k., k.p.k. oraz k.k.w. miała być dokonana w 1990 r. Por. na ten temat: *Zmienić filozofię polityki karnej* (z prof. dr. hab. Kazimierzem Buchatą rozmawia Teresa Zagajewska), „Gazeta Prawna” 1988, nr 2 i 3; *Między przepisami a duchem ustawy* (z Prof. dr. hab. Januszem Tylmanem rozmawia Józef Klimek, „Gazeta Prawna” 1988, nr 6; S. Lelental, *Założenia reformy prawa karnego wykonawczego*, „Gazeta Prawna” 1988, nr 17.

³⁸ W skład Zespołu prawa Karnego Wykonawczego wchodził: T. Szymanowski (przewodniczący), S. Lelental (wiceprzewodniczący), R. Czapiewski (Ministerstwo Sprawiedliwości), Z. Hołda (dr hab.), J. Jasiński (prof.), C. Jaworski (adwokat), J. Korecki (em. płk. Służby Więziennej), Z. Ostriańska (prof.), J. Szymborski (Ministerstwo Sprawiedliwości) i S. Walczak (prof.).

³⁹ Projekt „założeń” opracowali Z. Hołda, A. Rzepliński, T. Szymanowski i Z. Świda. Był to dokument składający się z 22 punktów o objętości 19 stron maszynopisu.

rozwiązaniami prawnymi, nawiązującymi do demokratycznych i humanitarnych tradycji Polski, jak też doświadczeń zaawansowanych krajów Europy oraz międzynarodowych dokumentów proklamujących prawa człowieka, takich jak pakt Praw człowieka lub Reguły Minimalne ONZ". W rezultacie prowadzenia intensywnych prac w ciągu dziesięciu miesięcy przygotowany został projekt będący, bez przesady, nowym Kodeksem. Formalnym tego wyrazem jest fakt, że w porównaniu z Kodeksem karnym wykonawczym z 1969 r. obecny projekt tego kodeksu składał się w około 11% z przepisów przyjętych bez zmian z dotychczas obowiązującego kodeksu (są to przeważnie normy o charakterze proceduralnym), w około 22% z przepisów mniej lub bardziej gruntownie zmienionych oraz w około 67% z przepisów całkowicie nowych, których dotychczasowy kodeks nie zawierał (niektóre z nich pochodzą wszakże z innych aktów prawnych)⁴⁰.

Kolejne wersje projektu k.k.w., w których wykorzystano publikowane i niepublikowane (np. głosy w dyskusji na konferencjach) wypowiedzi praktyków i teoretyków prawa karnego wykonawczego, a także psychologów, pedagogów i socjologów, nosiły daty: 2 sierpnia 1990 r., grudzień 1991 r., lipiec 1994 r.⁴¹ oraz luty 1995 r.; każda z tych wersji projektu k.k.w. zawierała również uzasadnienie.

566

Do Urzędu Rady Ministrów celem przekazania do Sejmu skierowany został projekt w redakcji z sierpnia 1995 r. Charakterystykę ogólną projektu oraz informacje o założeniach, na jakich oparto przyjęte w nim rozwiązania, zawiera jego uzasadnienie⁴², którego pełny tekst został opublikowany przez Wydawnictwo Prawnicze⁴³.

Przyjęte przez Zespół założenia kryminalno-polityczne wywierały wpływ na treść regulacji lub wykluczały przyjęcie takich z nich, które nie odpowiadały tym założeniom. Miało to zapobiegać wprowadzeniu do kodeksu zmian nieprzemyślanych lub pochopnych, o charakterze koniunkturalnym, ingerującym w system podstawowych założeń, które przyjęto jako podstawę aksjologiczną kodeksu. Oczekiwany cel nie został jednak osiągnięty.

⁴⁰ Komisja do Spraw Reformy Prawa Karnego – Zespół Prawa Karnego Wykonawczego (przeznaczony do dyskusji środowiskowej). Redakcja z dnia 21 VI 1990 r. Słowo wstępne autorstwa Teodora Szymanowskiego.

⁴¹ Ta wersja projektu została opublikowana jako wkładka do zeszytu 7–8 „Państwa i Prawa” z 1994 r.

⁴² Uzasadnienie projektu obejmuje kilkadziesiąt stron druku. Opracowane zostało przez przewodniczącego Zespołu i jego zastępcę, profesorów: T. Szymanowskiego i S. Lelental.

⁴³ *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 523–570; por. również: S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa, s. 5–9.

Uchwalony w dniu 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy wszedł w życie z dniem 1 września 1998 r., pierwotnie miało to nastąpić w dniu 1 stycznia 1998 r.⁴⁴ Podjęto również próbę zapobieżenia wejścia w życie k.k.w. i dwu pozostałych kodeksów. Termin wejścia w życie tych kodeksów miał określić w przyszłości Sejm odrębną ustawą⁴⁵.

Z perspektywy osiemnastu lat obowiązywania kodyfikacji karnej z 1997 r. można wyrazić ocenę, że pomimo podejmowanych prób odwlekania jej wejścia w życie, cel ten został osiągnięty w znacznym stopniu w wyniku niespotykanych nigdy wcześniej nowelizacji k.k., k.p.k. i k.k.w. Dokumentują tę ocenę dane przedstawione w tab. 1 i porównawczo w tab. 2.

Tabela 1. Liczba zmian k.k., k.p.k. i k.k.w. w latach 1998–2015 (do końca maja)

Rok	Liczba zmian		
	Kodeks karny	Kodeks postępowania karnego	Kodeks karny wykonawczy
1	2	3	4
1998	1	1	1
1999	2	1	1
2000	3	4	2
2001	1	2	2
2002	–	1	2
2003	5	3	3
2004	4	5	4
2005	6	10	2
2006	3	10	1
2007	4	8	1
2008	5	10	2
2009	7	11	9

⁴⁴ Zmiana daty wejścia w życie k.k.w. i dwu pozostałych kodeksów (k.k. i k.p.k.) nastąpiła na podstawie ustawy z dnia 12 XII 1997 r. o zmianie ustawy – *Przepisy wprowadzające Kodeks karny*, ustawy – *Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego*, ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* oraz niektórych innych ustaw (DzU, 1997, nr 160, poz. 1083).

⁴⁵ Stosowny projekt ustawy wniosła do marszałka Sejmu grupa 39 posłów w dniu 24 IV 1998 r.

cd. Tabela 1

1	2	3	4
2010	12	7	4
2011	14	11	7
2012	1	7	1
2013	4	7	2
2014	1	5	3
2015	2	1	4
Razem	75	103	51

Źródło: oprac. własne.

Oceniając dane dotyczące k.k.w. należy uwzględnić, że zgodnie z art. 87 ust. 1 Konstytucji RP z 1997 r., źródłami powszechnie obowiązującego prawa są również rozporządzenia, wydawane przez organy wskazane w konstytucji na podstawie szczególnego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określić organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu (art. 92 ust. Konstytucji RP). Kodeks karny wykonawczy (stan prawny: maj 2015 r.) zawiera 46 przepisów upoważniających różne organy do wydania rozporządzeń (art. 11 § 3, 14 § 2, 36, 39 § 2, 40 § 4, 43 § 19, 43c § 2, 43f § 2, 43g § 4, 43k § 8, 43s § 4, 43x § 4, 43y § 3, 56a § 2, 58 § 3, 71, 73a § 10, 83 § 3, 87 § 5, 106 § 4, 109 § 3, 110 § 5, 115 § 3, 115 § 9, 115 § 10, 115a § 2, 116b § 3, 129 § 1, 129 § 3, 134, 173a § 3, 176, 201 § 4, 228 § 1, 228 § 2, 249 § 1 (2 rozp.), 249 § 2, 249 § 3 pkt 1, 249 § 3 pkt 2, 249 § 3 pkt 3, 249 § 3 pkt 4, 249 § 3 pkt 5, 249 § 3 pkt 6 i 249 § 3 pkt 7).

Liczba ustaw zmieniających k.k. z 1932 r. i 1969 r. oraz k.k.w. z 1969 r. była niepowtarzalnie mniejsza niż liczby zmian k.p.k. z 1928 i 1969 r. Dane na ten temat zawiera tab. 2.

Tabela 2. Liczba zmian kodeksów karnych, kodeksów postępowania karnego i kodeksu karnego wykonawczego w czasie ich obowiązywania

Kodeks	Okres obowiązywania	Liczba zmian
KK z 1932 r.	1 IX 1932 – 31 XII 1969 37 lat i 4 miesiące	8
KK z 1969 r.	1 I 1970 – 31 VIII 1998 17 lat i 8 miesięcy	23

KPK z 1928 r.	1 VII 1929 – 31 XII 1969 40 lat i 6 miesięcy	15
KPK z 1969 r.	1 I 1970 – 31 VIII 1998 17 lat i 8 miesięcy	21
KKW z 1969 r.	1 I 1970 – 31 VIII 1998 17 lat i 8 miesięcy	13
KKW z 1997 r.	1 IX 1998 – V 2015 16 lat i 9 miesięcy	51

Źródło: oprac. własne.

Należy również zwrócić uwagę, że nader często przepisy k.k.w. odsyłają do stosowania wprost albo odpowiednio wielu innych ustaw. Oznacza to, że zmiana tych ustaw będzie wymagać zmiany k.k.w. Chodzi w tym wypadku o następujące ustawy (w nawiasie przepisy k.k.w., do których przepisy z tych ustaw się odwołują):

1. k.p.k. (art. 1 § 2, 8 § 2a, 101 § 1, 187 § 7, 210 i 213 §1);
2. o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (art. 2 pkt 6 i 169a § 2);
3. o udostępnieniu informacji i wymianie danych gospodarczych z dnia 9 IV 2010 r. (DzU, 2014, poz. 1015 i 1188) – art. 12a § 2 i ... § 2;
4. k.k. (art. 29 § 2, 34 § 1a pkt 1 lub 3, 34 § 1 pkt 4, 34 § 1a pkt 1, 34 § 1a pkt 2, 34 § 3, 53, 57a § 1, 57a § 2, 57a § 4);
5. k.p.c. (art. 25 § 1, 34 § 1 pkt 4, 35 § 1 i 43 § 5);
6. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (DzU, 2014, poz. 1619 z późn. zm.) – art. 27, 27a § 2, 43s § 1;
7. k.k.s. (art. 29b § 1 i 33 § 4);
8. *Prawo zamówień publicznych* – ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. (DzU, 2013, poz. 907, z późn. zm.) – art. 43f § 4;
9. o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (DzU, 2013, poz. 594 z późn. zm.) – art. 56 § 4;
10. o świadku koronnym z dnia 25 czerwca 1997 r. (DzU, 2007, nr 36, poz. 232; 2009, nr 178, poz. 1375 oraz 2010, nr 127, poz. 857 i nr 182, poz. 1228) – art. 88 § 5a i 212a § 5;
11. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych z dnia 27 sierpnia 2004 (DzU, 2008, nr 164, poz. 1027 z późn. zm.) – art. 115 § 1a;
12. o zatrudnieniu osób pozbawionych wolności z dnia 28 sierpnia 1997 r. (DzU, 1997, nr 123, poz. 777, z późn. zm.) – art. 125 § 1;
13. przepisy o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (art. 127 § 1);

14. przepisy prawa lub postanowienia układu zbiorowego pracy (art. 127 § 2);

15. prawo o ruchu drogowym z dnia 20 marca 1997 r. (DzU, 2012, poz. 1137 z późn. zm.) – art. 182a § 1;

16. o kierujących pojazdami z dnia 5 stycznia 2011 r. (DzU, 2015, poz. 155) – ust. 182 § 2;

17 o transporcie drogowym z dnia 6 września 2001 r. (DzU, 2013, poz. 1414, z późn. zm.) – art. 182a § 2;

18. przepisy o ochronie zdrowia publicznego – art. 204a (bez bliższego oznaczenia);

19. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (DzU, 2003, nr 78, poz. 708 – art. 223d § 2).

Sprawa odesłań przez przepisy k.k.w. do stosowania w postępowaniu wykonawczym przepisów innych ustaw nie była do tej pory podejmowana w nauce prawa karnego wykonawczego. Podejmując ten temat nie przypuszczałem, że tych odesłań będzie tak wiele. O ile zrozumiałe jest odsyłanie do przepisów k.k., k.p.k. i k.k.s., to budzi ono wątpliwości co do innych ustaw. Ta sprawa wymaga zbadania w znacznie szerszym zakresie niż uczyniono to w tym opracowaniu. Wydaje się jednak, że k.k.w. powinien regulować tę sprawę samodzielnie.

6. Uwagi końcowe

Opisany stan prawny w dziedzinie prawa karnego wykonawczego jest w najwyższym stopniu trudny do percepcji. Wynika to z jego niespójności, będącej skutkiem niespotykanej nigdy wcześniej liczby nowelizacji najważniejszego źródła tej gałęzi prawa oraz wydanych na jego podstawie aktów prawnych o charakterze wykonawczym, także często zmieniających lub pozostawianych w mocy pomimo zmiany przepisów k.k.w., a co za tym idzie niezgodnych z art. 92 ust. 1 Konstytucji RP. Tę ocenę uzasadnia wielka liczba orzeczeń Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych oraz wyroków Trybunału Konstytucyjnego⁴⁶.

Brak stabilności i spójności przepisów obowiązującego k.k.w. szczególnie dotkliwie odczuwa praktyka wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania. Píše na ten temat dyrektor Biura Prawnego Centralnego Zarządu Służby Więziennej, który wyraża

⁴⁶ Por. S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy...*, s. 783–846.

m.in. ocenę, że k.k.w. z 1997 r. był zmieniany już tyle razy, że jest aktualnie zupełnie nową ustawą, w której tylko nieliczne przepisy zachowały swoje oryginalne brzmienie⁴⁷.

Niestabilność uregulowań prawnych dotyczących wykonywania kar i innych środków prawnokarnej reakcji na przestępstwo lub czyn zabroniony pociąga za sobą również inne, równie ważne skutki. Najważniejsze z nich to:

1) dezaktualizacja opracowań naukowych w postaci monografii, komentarzy, podręczników i innych publikacji, z których znaczna część już w dniu ich wydania nie uwzględnia aktualnego stanu prawnego;

2) konieczność wprowadzenia zmian w przygotowanych już rozprawach doktorskich i habilitacyjnych, które powinny uwzględniać aktualny stan prawny;

3) obciążenie studiujących wydatkami na zakupy kolejnych wydań tekstów ustaw karnych;

4) trudności w prowadzeniu zajęć dydaktycznych: ćwiczeń, seminariów i wykładów. Nie może bowiem być tak, że w czasie egzaminów obowiązuje już inne prawo niż w czasie prowadzonych zajęć, a także egzaminów na aplikację adwokacką, prokuratorską lub sądową.

Trudno w sposób jednoznaczny wymienić wszystkie przyczyny przedstawionego tu stanu prawa karnego wykonawczego. Wymagałoby to wnikliwej analizy przepisów regulujących procedurę tworzenia prawa⁴⁸ i konfrontacji jej wyników z praktyką w tym przedmiocie, co nie jest możliwe w ograniczonych ramach niniejszego opracowania.

Bibliografia

Źródła

Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgów dykcji więziennej, DzU, 1919, nr 14, poz. 173.

Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych, DzU, 1919, nr 15, poz. 202.

Lelental S., *Wybór tekstów źródłowych do nauk prawa karnego wykonawczego*, Łódź 1986.

Okólnik nr 1368/III.A.W Ministra Sprawiedliwości w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów, DzUrz. MS, 1928, nr 14.

⁴⁷ M. Zoń, „Konstytucja” więziennictwa – Czy istnieje potrzeba uchwalenia nowego Kodeksu karnego wykonawczego oraz ustawy o Służbie Więziennej, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa 2013, s. 99–102.

⁴⁸ Por. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 VII 1992 r., „Monitor Polski” 2010, nr 10, poz. 87 ze zm. oraz Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 VI 2002 r. w sprawie *Zasad techniki prawodawczej*, DzU, 2002, nr 100, poz. 908.

- Projekt *O zasadach wykonywania kary pozbawienia wolności i aresztu tymczasowego*, 1959 [maszynopis sporządzony na powielaczu spirytusowym].
- Projekt *Ustawa o więziennictwie*, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1957, nr 7–8.
- Projekt zmian przepisów Kodeksu karnego wykonawczego*, Warszawa, styczeń 1981.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 maja 1923 r. o powołaniu Centralnej Szkoły dla urzędników więziennych w Warszawie, DzUrz. MS, 1923, nr 2.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 1925 r. w sprawie przekazania kierownictwa w I instancji nad więzieniami przy sądach okręgowych w apelacjach lwowskiej i krakowskiej dyrektorom (zarządcom) więzień, DzU, 1925, nr 41, poz. 286.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspokajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach, DzUrz. MS, 1926, nr 9, poz. 10.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa, DzU, 1928, nr 64, poz. 591.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. o wykonywaniu egzekucji w sprawach karnych przez organa gminne, DzU, 1929, nr 47, poz. 386.
- 572 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 czerwca 1929 r. w sprawie kosztów utrzymania w więzieniach osób tymczasowo aresztowanych i skazanych, DzU, 1929, nr 47, poz. 393.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego, DzU, 1931, nr 71, poz. 577.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania prokuratur sądów apelacyjnych i okręgowych, DzU, 1932, nr 110 oraz 910.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich w sprawach karnych, DzU, 1932, nr 110, poz. 909.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców, DzU, 1934, nr 5, poz. 38.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, DzU, 2002, nr 100, poz. 908.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1927 r. o zwolnieniu przedterminowem osób odbywających karę pozbawienia wolności, DzU, 1927, nr 5, poz. 25.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 maja 1927 r. o odroczeniu i przerwie wykonywania kary pozbawienia wolności oraz uchyleniu aresztu tymczasowego ze względów wojskowych, DzU, 1927, nr 46, poz. 405.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa, DzU, 1928, nr 29, poz. 272.

- Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym, DzU, 1928, nr 38, poz. 365.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r., „Monitor Polski” 2010, nr 10, poz. 87 ze zm.
- Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o Komisji Kodyfikacyjnej, DzPraw, 1919, nr 44, poz. 315.
- Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa, DzU, 1939, nr 68, poz. 457.
- Ustawa z dnia 10 grudnia 1959 r. o Służbie Więziennej, DzU, 1959, nr 69, poz. 436.
- Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywnien i nawiązek w prawie karnym, DzU, 1995, nr 95, poz. 475.
- Ustawa z dnia 12 grudnia 1997 r. o zmianie ustawy – *Przepisy wprowadzające Kodeks karny*, ustawy – *Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego*, ustawy – *Kodeks karny wykonawczy* oraz niektórych innych ustaw, DzU, 1997, nr 160, poz. 1083.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, DzUrz. Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 31 marca 1966 r., nr 2, poz. 12.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 stycznia 1967 r. Regulamin wykonywania tymczasowego aresztowania, DzUrz. Ministerstwa Sprawiedliwości, 1997, nr 2, poz. 2.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości nr 33/80/P z dnia 14 listopada 1980 r. [niepublikowane]
- Zarządzenie nr 16 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 maja 1987 r. zgodnie z opublikowanym programem prac legislacyjnych rządu na lata 1988–1990 (uchwała Rady Ministrów nr 55 z dnia 28 marca 1988 r.).

Opracowania

- Bafia J., *Działalność ustawodawcza Ministerstwa sprawiedliwości w 25. leciu Polski Ludowej*, [w:] *XXV lat Wymiaru Sprawiedliwości PRL*, Warszawa 1969.
- Bafia J., *Podstawowe zasady prawa karnego wykonawczego (Z rozważań nad problematyką projektu kodeksu karnego wykonawczego)*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 10.
- Bedyński K., *Kształtowanie się struktury organizacyjnej więziennictwa. Więziennictwo w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
- Bojarski T., *System Prawa Karnego*, t. II, *Źródła Prawa Karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011.
- Cieplý F., *Środki zabezpieczające według koncepcji Juliusza Makarewicza*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2005.
- Dzieje ośrodka naukowego prawniczego nowego typu w Łodzi*, Łódź 1962.
- Fajnberg J., Leonieni M., *Kodeks karny z orzecznictwem okresu powojennego według stanu prawnego na dzień 1.III.1958 r.*, Łódź 1958.
- Flatau-Kowalska A., *Środki zabezpieczające w prawie karnym*, Warszawa 1956.
- Korenfeld M., *„Nie zabijaj”*, Warszawa b.d.w.

- Kwieciński A., *Lecznicze środki zabezpieczające w polskim prawie karnym i praktyka ich stosowania*, Wrocław 2009.
- Lelental S., *Emil Stanisław Rappaport (1877–1965) wspomnienie ostatniego z uczniów*, [w:] Cesare Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Łódź 2014.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa 1995.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy – przyszłość i teraźniejszość*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy z orzecznictwem*, oprac. P. Kierończyk, Sopot 1999.
- Lelental S., *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź 1996.
- Lelental S., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*, Warszawa–Łódź 1992.
- Lelental S., *Założenia reformy prawa karnego wykonawczego*, „Gazeta Prawna” 1988, nr 17.
- Makarewicz J., *Prawo karne w Katowicach*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1937, nr 6,
- Michielsa G., *De vere natura poenae, in specie ecclesiasticis, Apollinaris, Civitas Vaticana* 1959, fasc. I–II.
- Między przepisami a duchem ustawy* (z Prof. dr. hab. Januszem Tylmanem rozmawia Józef Klimek), „Gazeta Prawna” 1988, nr 6.
- Myrcha M., *Prawo karne. Komentarz do Piętej Księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II, Kara, cz. I, *Przepisy ogólne*, Warszawa 1960.
- Neymark E., *Zasady nowej organizacji więziennictwa w świetle nowoczesnych postulatów nauk penitencjarnych*, [w:] *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929.
- Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.
- Popławski H., Lelental S., *Zarys prawa karnego wykonawczego (według stanu prawnego na dzień 1. VIII. 1972)*, Gdańsk 1973.
- Rabinowicz L., *Środki zabezpieczające w teorii i praktyce*, „Archiwum Kryminologiczne” 1934, nr 3–4.
- Rappaport E. St., *Jeszcze o karach i środkach zabezpieczających w polskim Kodeksie Karnym*, „Głos Sądownictwa” 1935, nr 11.
- Rappaport E. St., *Nowy system Kodyfikacji Ustawodawstwa Kryminalnego. Kodeks Karny Wykonawczy*, Warszawa 1930.
- Referat ówczesnego Ministra Sprawiedliwości Prof. Mariana Rybickiego, wygłoszony na Krajowej Naradzie naczelników więzień z udziałem prezesów sądów wojewódzkich*, „Przegląd Więziennictwa” 1958, nr 1 (4).
- Szymanowski T., *Podstawy prawne działalności więziennictwa w latach 1944–1956*, [w:] *Prawo okresu stalinowskiego. Zagadnienia wybrane*, „Studia Iuridica” [Warszawa] 1982, t. XXII.
- Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1947.
- Śliwiński S., *Polskie prawo karne materialne. Część ogólna*, Warszawa 1946.
- Śliwowski S., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.
- Świda W., *Zakłady dla niepoprawnych w praktyce sądów polskich*, „Głos Sądownictwa” 1936, nr 7–8.

- Utrat-Milecki J., *Więziennictwo w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1999.
- Walczak S., *Problemy prawa penitencjarnego w świetle projektu kodeksu karnego*, „Przegląd Penitencjarny” 1968, nr 2.
- Wierzbicki P., *Szkic ogólny rozwoju penitencjarystyki w PRL*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
- Wróblewski B., *Penologia. Socjologia kar*, t. II, Wilno 1926.
- Zmienić filozofię polityki karnej (z prof. dr. hab. Kazimierzem Buchałą rozmawia Teresa Zagajewska), „Gazeta Prawna” 1988, nr 2 i 3.
- Zoń M., „Konstytucja” więziennictwa – Czy istnieje potrzeba uchwalenia nowego Kodeksu karnego wykonawczego oraz ustawy o Służbie Więziennej, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa 2013.